

KÖNYVISMERTETÉSEK

Hervainé Szabó Gyöngyvér: Oroszország a globális világrendben. (Inter-regionális Tanulmányok.) Kodolányi János Egyetem, Budapest. 2021. 327 o.

Lőrinczné Bencze Edit

A Kodolányi János Egyetemen a regionális tanulmányokra mindig is nagy figyelem irányult, akár az oktatás, akár az ehhez kapcsolódó kutatások vonatkozásában, melynek eredménye az „Inter-regionális Tanulmányok” sorozat elindítása és a sorozat keretein belül napvilágot látó jelen munka, *Oroszország a globális világrendben* című monográfia, melynek megjelenését a Pallas Athéné Domus Meriti Alapítvány is támogatta. A Szerző, Hervainé Dr. habil. Szabó Gyöngyvér 1998 óta a Kodolányi János Egyetem főállású oktatója, főiskolai tanára, 2012 óta tudományos és fejlesztési rektorhelyettese. Oroszország iránti érdeklődése orosz–történelem szakos tanárként kezdődött, két évig tartó moszkvai tanulmányaival újabb lendületet vett, majd az oktatás során számos Oroszországhoz kapcsolódó kurzus és a Russkiy Mir Alapítványhoz beadott két sikeres pályázat nyomán elindított „Orosz civilizáció” orosz nyelvi képzés kapcsán tovább bővült. Jelen nagyszabású könyv eddigi ismereteinek, az évek óta tartó kutatómunkának, továbbá az Oroszországgal foglalkozó hazai és nemzetközi szakirodalomnak a szintézise.

A kötet nem szokványos feldolgozása egy állam történelmének, sokkal szélesebb diszkurzusban, a történelempolitika és az orosz külpolitika nézőpontjából tárgyalja a kérdéskört, belehelyezve az államot a nemzetközi kapcsolatok trendjeibe. A monográfia interdiszciplináris megközelítésű, holisztikus nézőponttal íródott, a statikus nézőpont helyett a folyamatokat ábrázolja, és ebből az aspektusból vizsgálja Oroszország kapcsolatait Európával, valamint más területekkel, továbbá a nemzetközi rendszerek összefüggéseiben. A tartalom fontos rendező elve a komparatív elemzések sora, melyek segítségével a Szerző igazolja, hogy Oroszország története nem egymagában áll, ellenkezőleg, egy-egy korszaka a nyugati, bizánci, eurázsiai és iszlám érakkal vethető egybe, s ennek részeként megjeleníthetők más régiók is, többek között Ázsia és Afrika. Mindezek alapján a monográfia újszerű szemléletmódja, az alkalmazott töb-

birányú megközelítési mód következtében hiánypótló ismereteket és összefüggéseket tár az olvasó elé.

A munkát nem sorolhatjuk a hagyományos külpolitikai elemzések közé sem, interdiszciplinaritása során felhasználja a területi tanulmányokat, a nemzetközi politika hagyományos elméleteit, a történetírás új nézőpontjait, a geopolitikai elemzéseket, megállapítva, hogy ezek egyike sem képes önmagában az orosz külpolitika irányainak és törekvéseinek megfelelő értelmezésére, ezért meghatározó szereppel bír a civilizációs külpolitikai megközelítés, ezen belül az identitás- és történelempolitika, az emlékezetpolitikai aspektusok, a civilizációs keretrendszer, a modernizáció alternatív útkereséseinek bemutatása. Vizsgálódásainak kiindulópontját és központi elemét a huszonegyedik században előtérbe került úgynevezett globális történetírás, annak modernizációval összefüggő szakaszolása képezi.

A könyv szerkezetét áttekintve a Szerző három nagy fejezetben tárgyalja a kérdéskört. Az első Oroszország kutatásával foglalkozik (5–52. o.), s ennek kapcsán az orosz történelmet egyrészt az orosz, másrészt a nemzetközi szakirodalom nézőpontjaiból vizsgálja, ütközteti az egyes álláspontokat. A hivatalos orosz történetírás – cári, szovjet, állami – az ország fejlett, nyugati területeiről származó történészeinek és jogtörténészeinek történetírásaként realizálódott, míg napjainkban az Orosz Tudományos Akadémia intézetei mellett a kormány által létrehozott, a politikai kurzust támogató kutatóintézetek munkáiban, a gyakorló politikusok és a média tevékenységében jelenik meg. Megjelenítésre kerülnek a 19. század eleje óta Nyugat-Európában vagy az USA-ban élő történetírók munkái, a jelenkori nyugati és amerikai nézőpontok, továbbá az Oroszországgal, Kelet-Európával és Közép-Ázsiával, Törökországgal kapcsolatos tanulmányok sajátos vonásai. A nemzetközi kapcsolatok elméleteinek – realista, konstruktivista, evolucionista, liberális, idealista és a nemzetközi kapcsolatok kulturális megközelítései – felhasználása az oroszkérdés elemzéséhez alapvető eligazodási alapot nyújt az orosz külkapcsolatok nemzetközi dinamikájának értelmezéséhez. Kiemelt szereppel bír, hogy a Szerző bemutatja a magyar álláspontot, az Oroszországgal foglalkozó hazai kutatóműhelyeket, a kérdéskört vizsgáló magyar kutatókat és tudományos megállapításaikat. Az Oroszország-kutatások ezen széles körű és nemzetközi aspektusainak tárgyalása kiváló elméleti hátteret ad a fő mondanivalónak, az orosz civilizációs politika fő jellemzőinek és állomásainak ismertetéséhez és az orosz térség történelmi fejlődési ívének bemutatásához.

Az orosz civilizációs politika bemutatása két etapra osztva történik meg. Egyik oldalról az orosz civilizáció kezdetei, ún. archaikus időszaka kerül elemzésre (2. fejezet, 53–83. o.), vagyis az 5–15. század viszonyainak rendszerében tekinti át az orosz föld államformációit a nemzet-

közi történeti jogközösségekben, kiemelten kezelve a Frank Birodalom, a Német–Római Birodalom, a Bizánci Birodalom és Nemzetközösség, a vikingek formálta nemzetközi katonai-politikai-kereskedelmi tér határait, a Kazár Kaganátust a sztyeppei nemzetközi rendszerben, a Német Lovagrendet, a Hanza-városokat, a Lengyel–Litván Birodalmat, illetve a Mongol Birodalmat mint sztyeppei nemzetközi környezetet. A Szerző sokoldalúan igazolja és számba veszi, hogy a Kijevi Kaganátus, a Viking Rusz, a Kijevi Rusz és a felemelkedő Moszkvai Fejedelemség története során több alternatív politikai berendezkedés jött létre.

Az orosz civilizáció fejlődésének ezt követő és egyben jól elkülöníthető szakasza kerül górcső alá a 2. fejezet fennmaradó részében (84–134. o.), mely a 15. századtól napjainkig tartó időszakra koncentrál. Ebben a Szerző megrajzolja az orosz állam azon fejlődéstörténeti ívét, melynek során sajátos módon valósul meg annak modernizációja, és európai, eurázsiai, illetve globális nagyhatalommá válik. A munka különböző aspektusokból mutatja be, hogy az orosz cári abszolutizmus patrimonialis államként funkcionál, és hangsúlyozza, hogy az orosz hagyományt nem a szakadatlan zsarnokság jellemzi, hanem időnként kialakulnak és megvalósulnak szabad alternatívák, melyek bemutatásra is kerülnek. Ezen fejezet fókuszában a 15–17. század folyamán végbemenő változások állnak, mely korszak egyfelől a nyugattal való kapcsolatok kiszélesedésének és megszilárdulásának időszaka, másrészt ugyanekkor történik meg Oroszország eurázsiai állammá válása is, ami nem egyedülálló jelenség, hanem az európai terjeszkedési politikák, az európai expanzionizmus sorába illeszthető.¹

A Szerző rámutat arra, hogy a moszkvai állam európai típusú volt, mert a mozaikos kompozíció, továbbá a fiskális-katonai jelleg – úgymint a nagy és erős hadseregek fenntartásának képessége, a megnövekedett állami bürokrácia és állami költségvetés, a militáris és adóközpontú hatalomgyakorlás, továbbá az adó mellett a külső bankoktól való kölcsönzés és az egyházi források kivonása – európai jellemzők voltak. Mindez kiegészült a vallási vezetés meghatározó szerepével, a stabilitás biztosítésként alkalmazott olyan módszerekkel, mint a népek rendszeres áttelepítése, a másként gondolkodókkal való leszámolás, s így az államiság olyan modellje alakult ki a térségben, amelynek lenyomatai mind a mai napig visszatükröződnek a Szovjetunió összeomlását követő új politikai rendszerekben. Az orosz fiskális-katonai állam komplex szervezetként működött, olyan entitás volt, amely képesnek bizonyult az európai, majd később a globális térségben hatalmi tényezőként tevékenykedni.²

¹ Sashalmi Endre (2020): *A hatalom és az állam problematikája Oroszországban 1462–1725 között európai perspektívából*. Dialóg Campus, Budapest. 60–65.

² Hartley, Janet (2009): *Russia as a fiscal-military state*. In: Storrs, C. (ed.): *The Fiscal*

Állammodelljében ma is megőrizte a fiskális-katonai állami jellemzőket, így az állami tulajdon kiemelkedő szerepét, a hadsereg modernizáló szerepkörét, az adózás és a propaganda fontosságát. A Szerző ezzel magyarázza, hogy Oroszországnak napjainkban miért sikerült visszaszereznie globális politikai szerepkörét viszonylag gyenge gazdasági teljesítménye ellenére is.

A korábban felvázolt fejlődéstörténeti ívet és nemzetközi szerepvállalást akasztotta meg a 20. század forradalma és a Szovjetunió létrejötte, mely kirekesztette az országot a nemzetközi politikai rendszerből, az állam hosszú távon elszigeteltté vált. A Szerző nagy figyelmet szentel az 1918 és 1920 közötti nemzetközi intervenciónak, mint ideológiai alapon szerveződő háborúnak, s ezt abból az aspektusból szemléli, hogy a nemzetközi világrendnek a külső beavatkozások folytonos elemei, maga Oroszország is részese volt ezen folyamatoknak. Az orosz nemzetközi kapcsolatok és szerepvállalások a napóleoni háborúkig esetlegesek voltak, Oroszország nem annyira Európában, mint inkább Ázsiában növelte határait. Az államot európai háborúi a 19. század első felében az európai konzervatív rend legfőbb támaszává tették, ami egészen a krími háborúig meghatározta pozícióját. A krími háború fordulópontot jelentett, az első olyan összecsapásként definiálható, amely Oroszország, mint nem európai állam hatalmi törekvései ellen irányult, s ettől kezdve Moszkva háborúi civilizációs jellegűek voltak. Számos szerzőt idézve megállapításra kerül, hogy az orosz történelem állandó külföldi intervenciók története, a nyugatosodás és a zavaros időszakok mindig az államiság szétesését jelentették. Fehér foltnak számít a nemzetközi kapcsolatok kutatásában a fejezet azon fejtegetése, mely a birodalmi politikák megjelenéséhez kapcsolhatóan a nemzetközi kommunikáció rendszerén keresztül vizsgálja Oroszország helyzetét, bemutatja a nemzetközi – orosz – szovjet propaganda gyakorlatát, az információs háború és a kommunikációs háború rendszereit, a titkosszolgálatok működését.

A munka harmadik fejezetében a Szerző napjaink Oroszországát elhelyezi az unipoláris nemzetközi rendszerben, a globalizáció 21. századi rendszerében (135–259. o.). Ehhez először értelmezi az orosz államiságot, a demokratikus állam megteremtésének folyamatát, a szuverenitás és a szuverén erős állam koncepciójának megjelenését az orosz bel- és külpolitikában.³ Nóvumként tekinthetünk a Szerző azon megállapítására, mely Oroszországot államcivilizációként ábrázolja, rámutatva és igazolva azt a tényt, hogy napjaink orosz politikájának középpontjában egyedisé-

Military State in Eighteenth-Century Europe. Ashgate Publishing, Aldershot. 125–146.

³ Cappelli, Ottorino (2008): Pre-Modern State-Building in Post-Soviet Russia. *Journal of Communist Studies and Transition Politics*, 24. évf. 4. sz. 531–572. doi:10.1080/13523270802510487

ge, a tradicionális értékek képviselője és az állam civilizációs modellje áll. Mindennek eredője, hogy Oroszország nem nemzetállamnak, hanem civilizációs államnak, sőt önálló civilizációnak tartja magát, ezért szemben az amerikai univerzalizmussal, valamint az európai kozmopolitizmussal, civilizációja érdekében jogosultnak tartja magát egy oroszcentrikus világrend építésére.⁴ Hivatalosan a Szovjetunió egyedüli utódállama, külpolitikájában azonban a III. Iván cár által kialakított 3. Róma utódjának tekinti magát, bizánci külpolitikai stílussal (szimfónia), bizánci, orosz és ázsiai örökséggel. A vesztfáliai rendszer kiépítésében játszott szerepe és akár katonai erővel történő megvédése óta európai vezető szereppel bíró állam külpolitikája mindig is három területre irányult – nyugati, a déli és a keleti – ami jelenleg is domináns. A nemzetközi rendszerben bekövetkezett változások során Oroszországnak újra meg kell határoznia viszonyát ezen területi relációban a négy szomszédos civilizációhoz, így nyugaton a latin-germánhoz, keleten az iszlámhoz, a hinduhoz és a kínaihoz.⁵

Az Orosz Föderáció önmagát nagyhatalomként definiálja, s az elmúlt háromszáz év birodalmi hagyományait folytatva megvédi magát és háttérsegeit. A Szerző ezzel indokolja napjaink történéseit, a csecsen és a grúz háborút, a Krím elfoglalását, a donyecki paraállamot. Ebből fakadóan a napjainkban civilizációs külpolitikát folytató Oroszország nem vethető alá egy univerzális és kozmopolita világrendnek, és ezért azon célkitűzése, hogy létrehozzon egy alternatív multiregionális, civilizációs rendet, a poszt nacionális világrendet igenlők legfőbb ellenségévé tette. A Szerző szerint Oroszország mássága ettől fogva lényegtelen kérdés, de alkalmas arra, hogy kellően diszkreditálják.

A nemzetközi rendszerben történő szerepvállalásának értelmezése során bemutatásra kerül az orosz külpolitika és geopolitikai gondolkodás három hagyományos irányultsága – a nyugatos, a szlavofil elzárkózó civilizációs és az eurázsianista vagy nyugatellenes,⁶ – s erre építve a jelenlegi külpolitikai koncepció, melynek során újraértelmezi az európaiságot, és szakít az ország Európa-centrikus irányultságával.⁷ Az euroatlanti geopolitikai régió helyett az orosz külpolitika számára új lehetőségeket biz-

⁴ Coker, Christopher (2019): *The Rise of the Civilisational State*. Polity Press. Cambridge; Amitav Acharya (2020): The Myth of the „Civilization State”: Rising Powers and the Cultural Challenge to World Order. *Ethics & International Affairs*, 34. évf. 2. sz. 139–156. doi:10.1017/S0892679420000192

⁵ Szilágyi István (2019): Nemzetközi rendszer és geopolitikai modellek Közép-Európa perspektívájából. *Multidiszciplináris kihívások, sokszínű válaszok*, 1. sz. BGE. 61–87. doi: <https://doi.org/10.33565/MKSV.2019.01.04>

⁶ Szilágyi István (2019): Az orosz geopolitikai gondolkodás. Áttekintés. *Geopolitikai Szemle*, 1. sz. 9–41.

⁷ Ljubov Siselina – Gazdag Ferenc (2004): *Oroszország és Európa. Orosz geopolitikai szöveggyűjtemény*. Zrínyi Kiadó, Budapest.

tosít az eurázsiai és a csendes-óceáni geopolitikai régióban való szerepvállalása. A Szerző szerint, ha az új világrendben Oroszország szeretné megtartani nagyhatalmi státusát, akkor szakítania kell a hegemon állam szovjet modelljével, meg kell szüntetnie elszigeteltségét, véget kell vetnie állandó konfrontációinak, békés modern globális partnerré, euroatlanti–csendes-óceáni hatalommá kell válnia.

A felhasznált irodalom mennyisége és minősége egyaránt alátámasztja a Szerző témában való kiemelkedő jártasságát és tájékozottságát, jelentős számú és figyelemre méltóan sokféle forrást használt fel. A rendelkezésre álló magyar irodalom mellett idegen nyelvű, elsősorban angol, másodsorban orosz nyelvű munkák kerültek felhasználásra. A Szerző forrásismerete, a feldolgozott primer és szekunder munkák kritikai rendszerezése és elemzése elmélyült ismereteket tükröz.

A kérdéskör szerteágazó megközelítése, az eltérő módszertanok alkalmazása, Magyarországon ismeretlen szakirodalmi feldolgozások, a rengeteg adat nem teszi könnyen olvashatóvá a munkát, elsősorban a szakembereknek szól, illetve a nemzetközi kapcsolatokról tanuló, történelmi, geopolitikai tanulmányokat folytató hallgatók számára kiváló összegzés. A fogalmi eligazodást és tisztánlátást nagymértékben segítik a mellékletek, melyekben megtalálhatóak egyrészt az orosz történelempolitika fogalmai (kiválóan csoportosítva), másrészt összefoglalja az orosz térségek államiságának legfőbb állomásait a 7. századtól egészen napjainkig. A melléklet részét képezi az orosz államiság nemzetközi környezetének bemutatása, továbbá a történelempolitikához kapcsolódó vallási fogalomtár, a polgárháború államalakulatainak felsorolása és egy eseménytár.

Összegzésképpen megállapítható, hogy a monográfia átfogó, ugyanakkor a részleteket is aprólékosan bemutató képet rajzol Oroszországról és annak helyéről a nemzetközi rendszerben. A munka – amellet, hogy kiváló adatforrás – inspiráló, továbbgondolásra érdemes megállapításokat sorakoztat fel, és nemcsak szintézis, hanem jó kiindulópont is a további kutatásokhoz. A komplex és komparatív megközelítéssel, magas elméleti színvonalon és innovatív erővel megvizsgált kérdéskör számos új megállapítást és új tudományos eredményeket tartalmaz. A kevés számú magyar forrás is tükrözi, hogy a munka hiánypótló a hazai tudományos életben, Oroszország ilyen mértékű komplex és interdiszciplináris, továbbá történelempolitikai, civilizációs megközelítésére és a nemzetközi rendszerben való elhelyezésére nem vállalkozott eddig a szakma Magyarországon.